

PRIKAZI KNJIGA – BOOK REVIEWS – BUCHBESPRECHUNGEN

Dunja Jutronić
Split

Žanić, Ivo. 2016. *Jezična republika: Hrvatski jezik, Zagreb, Split i popularna glazba*. Zagreb: Jesenski i Turk. 447 str.

“Jezični džins, kao ni odjevni, nije metafora anarhije, nego drugačije razumljene slobode i suodgovornosti prema slobodi” (Žanić 2016: 418).

Prof. dr. sc. Ivo Žanić redovni je profesor na Fakultetu političkih nauka gdje, među ostalim, drži kolegije iz sociolingvistike, stilistike i jezične politike. Njegove dvije najvažnije knjige su *Hrvatski na uvjetnoj slobodi: jezik, politika i identitet između Jugoslavije i Europe* (2007) i *Kako bi trebali govoriti hrvatski magarci? O sociolingvističkim animiranim filmovima* (2011) a pred nama je i najnovija pod naslovom *Jezična republika, Hrvatski jezik, Zagreb, Split i popularna glazba*.

U Uvodnoj napomeni Žanić kaže: “Ovu knjigu nije teško disciplinarno odrediti: u krovnom, općem smislu pripada sociolingvistici, ali nemali dijelovi zalaze u povijest jezika, bilo standardnog u 20. st., bilo medijskog na smjeni tisućljeća, neki se bave globalnim engleskim i njegovom inkulturacijom, pa bi spadali u kontaktnu lingvistiku, neki uvidi u slengove i regionalne i gradske govore ponajprije se tiču identitetsko-simbolične funkcije jezika, a povećani dijelovi bili bi sociokulturna lingvistika zabavne i popularne glazbe...” (2016: 9) iz čega je jasno da autor razmatra široki spektar tema i svaki će čitatelj u ovoj obimnoj knjizi stoga naći nešto što će ga posebno zaokupiti.

U ovom osvrtu ističem ono što se meni kao sociolingvistu čini najinteresantnije i najintragantnije, a dajem i kratki prikaz poglavlja kao osnovnu informaciju čitatelju.

Često se pitanjem “Što se događa s hrvatskim jezikom?” bave kako govornici hrvatskog jezika, tako i stručnjaci za jezik pa najčešći odgovor na koji nailazimo jest da se hrvatskim jezikom ne govori kako treba, da se on definitivno kvari, mijenja na gore, da ga uništavaju tuđice, tj., da je prepun nepotrebnih anglizama. Ništa od ovih negativnih stavova i prognoza nema u Žanićevoj knjizi! Što misli o kvarenju jezika općenito, pa tako i hrvatskoga, Žanić nam kaže na samom početku navodeći citat iz Josefa Škvorckog, velikog ljubitelja jaza i dobrog saksofonista (citat je iz njegove pripovjetke *Red music*) u kojem Škvorecky kaže: *Kako smo obožavali*

ovo kvarenje češkog jezika, našeg umilnog jezika, jer smo osjećali da su svi jezici mrtvi ako se malo ne pokvare. To je zasigurno i jedna od glavnih poruka ove Žanićeve knjige.

Što se dogodilo s hrvatskim jezikom na prijelazu tisućljeća? Žanić nam to predstavlja vizualno, geometrijski. Najprije smo imali regionalizirani trokut *čakavski – kajkavski – štokavski*, koji se pretvara u četverokut *čakavski – kajkavski – štokavski – standard*, gdje je četvrti član postao nadteritorijalan i hijerarhijski nadređen ostalima. No ovaj se četverokut na smjeni tisućljeća pretvara u novi, pomalo iznenađujuć, trokut *standard – zagrebački vernakular – dalmatinski regiolekt/splitski vernakular*. U tom novom trokutu standardu je u izvjesnom smislu osporena apsolutna nadteritorijalnost i funkcionalna primarnost. Glavni cilj ove knjige jest da nas uvjeri da je ovaj novi trokut stvaran, da je naša ‘jezična republika’ upravo takva i da u tome nema ništa lošeg – dapače.

Kako se dogodilo da smo se našli u novom trokutu? Iznenađujuće jednostavno no to do sada nitko nije tako ni vidio ni opisao. Novonastali trokut hrvatskoga jezika uglavnom je rezultat utjecaja novog kulturnog žanra tj. zabavne glazbe (a paradoksalno i turizma!) što autor sjajno i uvjerljivo opisuje naročito u trećem poglavlju ove knjige pod naslovom *Kaleto moja draga...ili Melodije Jadrana i mirna jezična reintegracija mora*. Dogodilo se to da se između suprostavljenog standarda i dijalekata u popularnoj ili masovnoj kulturi pojavio “*srednji varijetet – regionalna koinē, regiolekt, urbanolekt, vernakular, interdijalekt – koji nastaje u međuprostoru između te dvije ‘čiste’ razine*” (2016: 159). Jezična norma koja je gledala u kategorijama oprečnih dvaju sustava, tj. standarda i dijalekata, zanemarivala je (i još uvijek to radi naročito u obrazovnoj nastavi) pa i krivo gledala, na dinamičke procese, na varijetetne heterogenosti u prostoru između ta dva suprostavljena varijeteta s navodnim opravdanjem da “*dijalekt može opstati samo na razini manje više trivijalne svakodnevne komunikacije*” (2016: 84). No festivali zabavne glazbe otvorili su prostor za promicanje drugih gore imenovanih varijeteta. *Melodije Jadrana* od sredine 60-tih do sredine 70-tih učinile su regionalni varijetet nacionalno poznatim i izdigle ga iz uskih provincijskih okvira. Ono što Žanić vidi i točno primijećuje jest da se “*takva uloga institucije festivala i općenito žanrova popularne glazbe spominje začudno malo kad se raspravlja o dijalektima*” (2016: 163).

Zašto je hrvatski mediteranski ili jadranski kulturni prostor u prvoj polovici 20-tog stoljeća ostao jezično a i sociokulturno neintegriran u hrvatsku cjelinu? Žanić vidi tri razloga: Prvi je jezičnoideologijski, tj. činjenica da su hrvatski vukovci idealizirali središnju novoštokavsku zonu. Drugi je razlog što između dva svjetska rata Hrvatska seljačka stranka, tj. Seljačka sloga, nije strukturu obalnih i otočnih naselja

mogla uklopiti u svoju dihotomiju selo/grad koja je stajala u jezgri njene teze o dvjema sučeljenim kulturama: seljačkoj i gospodskoj, nepatvorenoj hrvatskoj i iskvarenoj tuđinskoj. Treći je što se u etnologiji i folkloristici smatralo da južnoslavensko stanovništvo ima isključivo kontinentalni karakter, te su ignorirali maritimne tradicije (Jedan od primjera je riječ *parabrod* koje nije bilo u rječnicima jer je *parobrod* kalk, a riječ *vapor* nije bio prihvatljiv jer je romanizam).

“Za ovaj je rad najintrigantnije pitanje ‘autentičnosti’ jezika’, odnosno dijalekta”, kaže Žanić (2016: 226). Možemo s pravom reći da je knjiga jedna velika oda upravo autentičnosti i važnosti dijalekta ali ne kao nečeg statičnog, očuvanog u starom obliku već živog, dinamičkog i modernog. Nadalje i još važnije, “odnos standarda i dijalekta nije više opisiv u kategorijama suprotstavljenosti, ali ni kao *gradatum* s četiri ili više razina: čisti dijalekt – dijalekt s elementima standarda – standard s elementima dijalekta – čisti standard. Na djelu je *kontinuum*, “cjelina koju tvori niz međurazina s tendencijom da se u beskonačnim mogućnostima prelijevaju jedna u drugu” (2016: 227). Žanić svoja razmatranja o dijalektu stavlja u širi evropski kontekst (to radi i na mnogim drugim mjestima u knjizi). Primjerice, Beatlesi su pjevajući na materinskom liverpulskom gradskim govorom poručili takoreći cijelom svijetu da nije sramota biti iz Liverpoola (provincije) i govoriti (pjevati) na dijalektu (lokalnom govoru). Ne samo da nije sramota već nema, prema Žaniću ‘nepremostivog rascjepa’ između tzv. čistog dijalekta i tobože iskvarenog novoga. Primjerice Gervaisovi *Nonići stari* (pisani na tzv. čistom čakavskom) i Šajetin *Marinero* (pisan na slenginiziranom čakavskom) žive u dijalogu: nonići su plovili na jedrenjacima, a Šajetin mornar *ni barkarjol*, nego plovi kao *kapo od makine* (2016: 178). Ono što Žanić želi naglasiti jest da su neki suvremeni popularnoglazbeni autori, poput Šajete i drugih, ne samo po naravi stvari, nego i programski u dijalogu s tradicijom, da se na nju referiraju i čitaju je u novom ključu i o njoj pišu na ‘novom’ svom dijalektu.

A kakav je taj ‘novi’ dijalekt/govor. Edi Mažurin iz grupe *Gustafi* će reći: “Mnogi su zamjerali da moji tekstovi nisu nikakva ‘domaća besida’, kako se to kod nas kaže, već iskvareni dijalekt, a ja sam im odgovarao da to nije ni trebala biti ‘domaća besida’ već sleng. Jezik kojim ja govorim ima puno hrvatskih riječi, puno engleskih riječi, puno talijanskih riječi... Ima čak i nešto srpskih riječi jer je u to vrijeme tamo bila JNA i mnogo vojnih lica tako da pravi istarski jezik ima dosta i te ‘srpštine’ (2016: 257). A TBF-ovac Saša Antić kaže da on ne pati ‘za tim starim Splitom’ jer on je ‘dite iz betona’. “Najslikovitije, ja recimo kao dijete izlazim iz nebodera i vidim galeba kako glode kost u kontejneru. Dakle, iako živim u Splitu, moja prvotna percepcija galeba nije ona iz pjesme ‘Galeb i ja’ od Olivera Dragojevića. Ja sam dijete urbanog, industrijskog i socijalističkog Splita. Stvarali smo tak-

vu glazbu da smo naprosto bili u sukobu s tim drugim, mitološkim Splitom. No, naravno da s druge strane ja uživam u duhu tog sentimenta starog Splita, njegovim plažama, običajima... Pa ja sam odrastao s djedom na moru u kajiću. U mojoj duši su more, otoci, sunce, Malo i Velo misto, isto kao i neboderi, garaže i zidići” (2016: 230).

Kakvu nam poruku šalju *Gustafi, TBF-ovci, Šo!Mazgoon, Gego & Picigin Band, Kopito* i mnogi drugi? Šalju poruku da je dijalekt na kojem pjevaju – izraz mladih, veselih i modernih ljudi, a ako treba, i socijalno kritičnih i politički osviještenih, da je izraz duhovitih i nasmijanih, a ako treba, i sarkastičnih i ironičnih, da je dakle – što u pjesmi, što u konferansi – dijalekt sposoban pokriti cijelu lepezu osjećaja, raspoloženja i stavova (2016: 270).

Žanić nas, naročito u ovom središnjem poglavlju, pažljivo pa i napeto vodi kroz razvoj događanja i mijenja: kategorije ‘najbolji’ tekst i ‘najbolji tekst na čakavici’ polako se razvodnjavaju, a čisti jezik sela/ iskvareni jezik grada se relativizira. Kao sociolog svjestan ne samo jezične već i šire socijalne dimenzije cijeloga procesa, autor ukazuje kako na tom planu popularna glazba i kultura promiču i druge vrijednosti kao vrijednost dokolice, ukazuje na novu sliku i ulogu žene pa tako i drugačiju društvenu ulogu muškarca. I zaključuje: “I tako su *Melodije Jadrana* na osobit način, ne djelujući odozgo naniže, nego odozdo naviše, izvršile sanremsku sociolingvističko-kulturološku ulogu time što su, mimo ikakve ideologije, u mediju popularne kulture, hrvatski Jug prirodno dovele na Sjever, a Sjever na Jug (2016: 232).

Nekoliko već iznesenih viđenja jezika/dijalekta/govora iz ove Žanićeve knjige ukazuje na njenu veliku važnost za hrvatsku lingvistiku, tj. sociolingvistiku. U njoj su zastupani najmoderniji sociolingvistički stavovi o jeziku. Naročito je naglašena varijabilnost u jeziku. Nadalje promjena u jeziku/dijalektu nije kvarenje ili prijetnja ili odumiranje. Kako kaže Žanić “posrijedi, dakle, nije ni “propadanje” ni “kvarenje”, nego dokaz neograničena potencijala svakog idioma. Promjena je prirodna i ne mogu se zanemarivati dinamički procesi, ‘dinamičke varijetetne heterogenosti u prostoru’, a jezik se vidi kao *kontinuum*, “cjelina koju tvori niz međurazina s tendencijom da se u beskonačnim mogućnostima prelijevaju jedna u drugu” (2016: 247). Hibridizacija je sveprisutna i nije potrebno govoriti o dihotomijama poput standard/ dijalekt, domaće/ strano, a jezično planiranje ne može biti mehanička preraspodjela jedinica. Ovakvi su Žanićevi stavovi često na mjestima skriveni u gustom tekstu i ponegdje predugim rečenicama pa one najvažnije još jednom ovdje izdvajam.

1. Nasuprot ‘apokaliptičnim’ izjavama o propasti dijalekta u žrvnju između

standarda i engleskoga, Žanićev uravnoteženo promiče svijest da su jezične interferencije trajne, nezaustavljive i slojevite.

2. Dakle upravo je obratno, tj. razni jezični varijeteti i globalni engleski nisu ‘neprijatelji’ već oni predstavljaju izvore čije jedinice, posebno mladi govornici, stvaralački rekonstruiraju i rekontekstualiziraju.
3. U raznolikim rješenjima mladih govornika uočava se kreativnost, logičnost zaključivanja i jezična kompetencija. Ukratko, na djelu nije propadanje, nego mijena i u kojoj govornici slobodno posežu i za engleskim jezičnim materijalom, što jest nov, ali samim time ne i destruktivan proces. Nekad su posezali za njemačkim ili talijanskim pa se hrvatski jezik nije dekonstruirao. Vrlo su slični procesi prisutni i kad se štokavski/standardni susreće s dijalektom.
4. Jezik je ‘autentičan’ samo u svojoj mijeni koja je trajna u prožimanju s drugim varijetetima bilo domaćim ili stranim jer jedino tako jezik može biti živo sredstvo komunikacije. “Iza muzealizacije uvijek je neka ideja zlatnog doba koje treba obnoviti, a iza mijene – životna dinamika” (2016: 258).

Svoje stavove Žanić s vremena na vrijeme podupire mišljenjima stranih mislilaca kao što su Bahtin, Berutto, Androustopoulos, no najveća mu inspiracija nisu suvremeni sociolingvisti kao što je William Labov, Peter Trudgill, i dr. (njih ne nalazimo u kazalu imena) već veliki američki lingvist Edward Sapir i njegovo gledanje na promjene u jeziku. Inovacije u jeziku ne dolaze, metaforički rečeno, iz zraka već one postoje kao potencijal u njemu samom. “Riječ je o onom što je Edward Sapir nazvao strujom jezičnoga razvoja (*drift*)” (2016: 73). Govornici vrše nesvjesni izbor onih karakteristika koje se akumuliraju i idu određenim pravcem i na kraju proizvedu promjenu u jeziku. Žanić čak ‘zamišlja’ Sapira kako se šeta po Hrvatskoj (ne mogu odoljeti da ne prenesem još jedan citat) pa kaže: “Da Edward Sapir kojim slučajem dođe do Hrvatske, sve bi brzo shvatio: taj hrvatski već je poprilično nagnut u smjeru sjever-sjeverozapad i jug-jugozapad, prema Zagrebu i moru, prema svojim najvećim i najprestižnijim gradovima i najurbaniziranijim sredinama, prema velikoj većini svojih govornika. Uostalom, tako je i red – za njima, s njima i među njima” (2016 :78).

Što bismo istaknuli u svakom poglavlju?

U prvom poglavlju *Jezik pod nagibom ili: zašto hrvatski klizi prema moru i Zagrebu* čitatelj će naći, među inim jezičnim opisima, do sada najdetaljniju i najbolju analizu sinkretičkog vokativa (*Ej, Oliver! Eeee, moj šjor načelnik*), zatim objašnjenje za sve veću učestalost upotreba pogodbenih rečenica s dva futura (primjer iz Glasa Koncila *I kad će se u Belgiji uzdizati kâd tamjana, mislit ćemo na vas*). Za-

tim opis još jedne karakteristike koja se sve više koristi u zagrebačkom vernakularu ali prodire u standard, a to je prezent svršenih glagola u službi imperativa kao na primjer: *Ostaviš mi to večeras na porti!* Opis zanimljive sintagme za izražavanje budućnosti iz policijski snimljenih telefonskih razgovora među sudionicima raznih kriminalnih radnji kao u primjeru: *Dobro, a kad ja dijete vidim?* Sve su ovo primjeri i opisi koje norma, tj. normativisti, ne odobravaju a one u živom govoru postoje i šire se. Žanić isto tako na mnogo zanimljivih primjera ukazuje kako složenice kao što su *jagoda koktel* umjesto *jagodni koktel* ili *koktel od jagode*, iako nastale pod utjecajem engleskog jezika, imaju svog dubokog korjena i u hrvatskom, a koje su u prošlosti jezika nastale pod utjecajem turskog (*đul-bašta*) ili njemačkog (*vešmašina*). Drugim riječima engleski nije donio model već je potaknuo strukturu koja je već postojala i time ubrzao jezičnu promjenu. Sapirov jezični *drift*.

U drugom poglavlju *Nepokoreni grad, ili: kako su Zagrepčani naglasno preživjeli 20. stoljeće* prikazana su istraživanja o percepciji raznih hrvatskih dijalekta/govora. Žaniću je vrlo važno vidjeti i ozbiljno uzeti u obzir što nelingvisti misle o jezičnim varijetetima. Njihova se mišljenja ne smiju zanemarivati, dapače svaka norma ih treba uvažavati, što jezgrovitio pokazuje parafrazirani stih sa zagrebačkog festivala iz pjesme ‘Trešnjevačka balada’ (Špišić-Britvić): *jer jezik se ipak ne živi iz publike, on živi u srcu te čudne republike*. U ovom poglavlju nalazimo stoga niz zanimljivih mišljenja i razmišljanja o standardnom jeziku uglavnom kazalištaraca Relje Bašića, Branka Gavelle, Božidara Violaća i drugih. Primjera radi (da izdvojimo samo jedno mišljenje) u stavu Relje Bašića o hrvatskom kojim bi trebalo govoriti Žanić vidi dvije štokavštine: bosansku, koju Bašić izrijekom odbija, i slavonsku, *šovagovićevsku* ili Drachovu, koju ima motivaciju učiti i u kojoj nedvojbenu urbanost vidi i Splićanin Božidar Violać. Naglasak je ponovo na činjenici da percipirani *nacionalni jezik* nije jedna homogena nadstruktura, jedan krovni varijetet, nego dinamičan snop varijeteta u natjecanju i prepletanju.

O trećem poglavlju pod naslovom *Kaleto moja draga...ili Melodije Jadrana i mirna jezična reintegracija mora*, a prema mišljenju ovog recenzenta i centralnom poglavlju u knjizi, već je rečeno u početnom dijelu ovog prikaza. U četvrtom poglavlju pod naslovom *Dijalekt na struju i na drva, ili: popularna glazba kao jezična praksa i politika* Žanić nastavlja raspravu iz 3. poglavlja o popularnim glazbenim žanrovima i njihovih izvođačima gdje pokušava, a i uspjeva, dokazati jednu od svojih glavnih teza a ta je da ne smijemo ustrajavati na dihotomijama kao što su selo/grad; standard/dijalekt, domaće/strano, stilski obilježeno/stilski neobilježeno (2016: 294) i da jezično planiranje mora izbjegavati puku mehaničku preraspodjelu jezičnih jedinica i da je “sve življi dijalekt uz koji se pjeva, pleše i veselo poskakuje, koji je medij modernosti” (2016: 298).

U petom poglavlju *Lingvistički kulci babilonci, ili: i jezične igre u popularnoj glazbi* naglasak je na ludističkoj strani jezika, elementima jezičnih igara i prakse miješanja jezika i poigravanja raznojezičnom građom. To je tzv. makaronizam koji se može pratiti od trubadurske lirike preko renesansnih kazališnih djela do moderne poezije. Makaronsku poeziju pisao je prigodice ili kontinuirano niz pjesnika, od Tonka Maroevića, Zvonimira Mrkonjića, do Daniela Načinovića, Tahira Mujičića i Luke Paljetka. Naglašava se da je taj ludistički element čest i snažan i u preuzivanju anglizama u govoru mladih. Ti anglizmi tu i ostaju, druge nalazimo u informatičkoj tehnologiji kao i u kolokvijalnom medijskom diskursu. Ono što Žanić dodatno pokazuje jest da makaronizam i razne oblike višejezičnosti, jezičnih igara i kodnih preključivanja sadrže i stihovi rock i popularne glazbe i time zagovara tezu – vrlo važnu i zanemaranu tezu – da se jezična i kulturna povijest poimaju i izučavaju kao cjelina, bez razdvajanja na visoku i nisku. Na tom je tragu, u smislu viđenja cjelovite kulturne povijesti, već potkraj pedesetih pisao pjesnik Ivan Slamnig.

U šestom, posljednjem poglavlju *Kad se jezik odijeva za izlazak, ili: engleski i hrvatski odozgo, odozdo i poprijeko* Žanić, u svjetlu svojih svih gore navedenih mišljenja, oštro kritizira poznate stavove stručnjaka, često i imenujući zagovornike tih stavova. Pošto ispravno smatra i pokazuje da nije problem u kolokvalizaciji medijskog diskursa i u tome da mladi posežu za anglizmima, onda je problem negdje drugdje, a on ga u Hrvatskoj vidi “u krutoj jezičnoj ideologiji i mehaničkoj primjeni njenih dihotomijskih kriterija na sve jezične varijetete, kulturne razine i komunikacijske situacije” (2016: 385), iz čega onda slijedi da su govornici krivi što svoje dijalekte nisu konzervirali, nego urbanizirali. Nadalje hrvatski razgovori o jeziku ostavljaju dojam da je promjena u odnosu jezičnih varijeteta posljedica dviju stvari: izvanjskog utjecaja ili unutrašnje diverzije (gotovo kao u hrvatskoj politici!). A jedino o čemu se radi jest prirodna promjena jezičnog krajolika ili geometrijski rečeno jezičnog četverokuta u novi trokut.

Na jezik ne smijemo gledati kao na materijalnu činjenicu, (u Žanićevoj metafori) kao na ‘egipatsku piramidu,’ već kao na društvenu činjenicu gdje postoji govornici u interakciji, u živom dijalogu, gdje se jedni drugima prilagođavaju pa time mijenjaju svoje idiome i ne boje se da će svoj jezik govoriti ‘krivo’.

Knjiga završava dvjema metaforama u kojima se jezična praksa uspoređuje s načinom odijevanja. Dok Radoslav Katičić (u časopisu *Jezik*) standard vidi kao odijelo s kravatom, a razgovorni jezik kao kućnu haljinu s papučama, John Herbert (u *English Today*) pokazuju kako se registri pretapaju, nestaju oštre granice među njima i to ga asocira na džins.

Da bi izišli na trg, u javni prostor ljudi neće to uraditi u papučama no za to im

neminovno neće trebati ni odijelo. Govornici se mogu slobodno kretati u jeansu pa na isti način slobodno komunicirati jezičnim jeansom jer *“jezični džins, kao ni odjevni, nije metafora anarhije, nego drugačije razumljene slobode i suodgovornosti prema slobodi.”*